

Den kyrkliga orgelmusikens och orgelbyggeriets läge i vårt land.

Det är betydligt mera glädjande nu än för blott ett tiotal år eller ännu kortare tid tillbaka att blicka ut över det orgelmusikaliska området i vårt land. Tidigare har utvecklingen, där man inte rent av har kunnat tala om stillestånd, löpt med nära nog den vågräta linjens enformighet, nära nog utan anmärkningsvärda händelser. Nu visar utvecklingen en kraftigt uppåtgående kurva, livaktigheten tilltar alltjämt, det händer nästan ständigt något på orgelmusikens område.

Se vi nu först på instrumentet: ORGELN, så kunna vi med detsamma fastslå, att den s. k. »orgelreformen» alltmera börjar göra sig gällande inom orgelbyggeriet. »Orgelreformrörelsen» är hos oss inte gammal; dess ålder kan väl allra högst skattas till c:a fem år. Den var till att börja med — och det är ju naturligt och ofrånkomligt — helt teoretisk. Tidsskriftsvägen gjordes försök att uppmärksambgöra på den redan i Tyskland och även i Danmark pågående »reformen» och klargöra dess mening. Efter vad det tycktes, väckte de skriftliga »framstötarna» till att börja med ingen större resonans och om intresset hos en eller annan vaknade, så stannade det mera i det fördolda. Men så restes det i vår sydliga landsända ett, så ett annat orgelverk, som med sin disposition och sina stämmors klang talade om detsamma som tidskriftsartiklarna: reform av orgelklangen. Det är, som bekant, detta, som de nya strävandena i första hand gå ut på: en nyorientering i riktning bort från det klangligt massiva, överdrivet voluminösa till det klangligt klara, bort från det orkestrala beroendet till det orgelegna både vad det gäller de enskilda stämmorna och vad beträffar dispositionen. Tyvärr visade det sig, att flertalet svenska orgelbyggare togo föga notis om de nya tendenserna; av de till ett knappt tiotal uppgående reformpräglade orglarna här nere i våra trakter härstamma fem, däribland Lundadomens orgel med sina 101 stämmor och Gustaf Adolfs orgel, Hälsingborg, med 50 stämmor, från danska orgelbyggare. De övriga ha om jag inte tar fel utgått från en sydsvensk orgelbyggerifirma och det skall med glädje noteras, att denna firma var den första i vårt land, och är väl ännu egentligen den enda, som i sin byggargärning gett ett större rum åt det nya inom orgelbyggeriet. Vi hoppas emellertid livligt, att de svenska orgelbyggarna i gemen skola, vad det lider, kunna uppbåda det kvantum av idealitet och osjälviskhet, som behövs för att möjliggöra den omläggning av arbetet, som erfordras, och de ekonomiska vidkänningar, som äro förbundna därmed — allt till fromma för vår inhemska orgelbyggarkonst.

Denna skall inte nöja sig med att endast övertaga och utnyttja de utländska principerna, utan den borde försöka ta kännedom om en inhemsk tradition att bygga på. Området är ännu till största delen okänt för allmänheten, även kanske delvis för orgelbyggarna, men vi ha en man, som med iver och intresse och förutsättningar därför redan arbetat och fortfarande arbetar på att genomforska det gamla svenska orgelbyggeriets historia. Bertil Wester har, som bekant, redan framlagt resultat av sina forskningar om 1600- och 1700-talens svenska orgelbyggarkonst med mästarna Cahman, Gren, Strähle och Olof Schwan, som de store i konsten och inom kort kommer en beskrivning över det gamla svenska orgelbeståndet att lämnas i denna tidskrift. Det kommer av allt att döma att visa sig, att de nutida svenska orgelbyggarna ha verkligt förnäma traditioner att ta vara på och att utnyttja i sina försök till nydaning av den svenska kyrkoorgeln.

Nu må det betonas, att även organisterna ha sin del i att reformrörelsen haft svårt att komma i gång, ty deras ställning till densamma har självfallet mycket att betyda. Ofta beror det kanske på en viss bekvämlighet och ett fasthållande vid det traditionella, endast för traditionens skull, även om denna till äventyrs inte skulle vara så värdefull, men oftare är det väl bristande kännedom om dessa nya ting som gör, att många stå främmande för den nya »orgelrörelsen» och dess innebörd. — En tredje orsak är säkerligen de nuvarande tingens ordning ifråga om kyrkorgelbyggen. Det står ju helt i vederbörande församlingars osakkunniga godtycke, att få — skulle man kanske med någon överdrift kunna säga — vad slags orgel som helst byggd hur som helst. Det borde givetvis vara så, att en orgelbyggnadsplan bleve sakkunnigt behandlad och genomförd under sakkunnig ledning, ett krav, som också inom Sveriges allmänna Organist- och Kantorsförening tagit sig kraftiga och bestämda uttryck. Saken skulle väl bäst ordnas så, att orgelbyggnadsfrågor omhänderhades av *bevisligen* meriterade, statligt bemyndigade sakkunnige, till vilka församlingarna hade skyldighet att i ty fall vända sig. Det är uppenbart, att med en sådan ordning skulle även de nya principerna lättare och bättre komma till beaktande. Men det är en lång väg dit än och det är många steg att ta till det målet. Ett sådant, nyligen taget steg, ett glädjande sådant, kan väl bildandet av Kyrkosångens Väners Orgelråd anses vara. Detta har nu kunnat framlägga rapport om sitt första verksamhetsår och det har visat sig, att »rådet», som vill utöva en rådgivande funktion åt församlingarna vid orgelbyggen, som följaktligen församlingarna ha möjlighet att begagna sig av, eller låta bli att begagna sig av, redan haft ett femtiotal ärenden att handlägga. Detta är ett tecken, så gott som något att man på vederbörligt håll börjar vakna upp över, att ett orgelbygge är förbundet med ett större ansvar än ensamt intresse och s. k. »sunt förstånd» kan orka bära, att det fordras en kunskap i ämnet, som går vida över den för en lekman uppnåeliga. — Att K. S. V:s orgelråd kan verka befrämjande för orgelreformen, visade det redan vid sin »anmälan», i vilken det tydligt anslöt sig till orgelreformatoriska krav och det visar det genom den »genomsnittsdistribution» till en medelstor orgel, som orgel-

rådet arbetar för och som orgelrådets sekreterare återgivit i sin årsrapport.¹ För kraftig kontrastverkan och grell belysning åt omsvängningen i dispositionsstilen svarar den i samma rapport återgivna under de senaste årtiondena företrädesvis använda dispositionen.

Orgelreformrörelsen har således nu slagit igenom i vårt land och detta är av stor vikt, ty om vi övergå från instrumentet till att något tala om MUSIKEN, skola vi få se, hurusom det börjar växa fram en svensk orgellitteratur, som företer en fysionomi ganska olik den tidigare orgelmusikens, en litteratur, som, om den skall kunna få den praktiska betydelse den förtjänar, med nödvändighet fordrar den nya stilens orglar.

Även den svenska orgelmusiken har fått sin rundligt tilltagna del av den romantiska epokens, i synnerhet för kyrkomusiken, tvivelaktiga goda. Denna epoks musik var redan från början till sitt väsen egocentrisk och vilka konsekvenser detta slutligen ledde till, ha vi alla reda på, som själva fått uppleva det sista, knappt överståndna skedet därav med dess subjektivism nästan utan gräns. Att denna måste vara i hög grad skadlig för den kyrkliga musiken ligger i öppen dag. Kyrkomusikens — och således även orgelmusikens — rätta inställning är en tjänande och detta förutsätter givetvis i sin tur att dess handhavare, reproducerande såväl som komponerande, ha densamma inställningen. Men det under den klassiska kyrkomusikens tid så fasta band, varmed kyrkan knöt sina tjänare, präster och kyrkomusici, vid sig, hade under tidernas lopp för kyrkomusikernas del lossnat och till sist fallit bort, och de s. k. »kyrkliga» komponisterna kände inga andra skrankor än eller rättare: ansågo sig ha rätt till samma friheter som övriga musikskapare. Känslan för och uppfattningen av kyrklig stil blev fullständigt utsuddad. Det var väl det omedvetet onda samvetet, som ibland med bristfulla försök till en rent yttre, formell likhet med klassiska kyrkomusikalster — under en lång tid även med framgång — dolde ett rikligen profant innehåll. Oftast förefanns väl inte ens denna formella likhet. De svenska orgelkompositionerna ha rört sig i åtskilliga »konstformer»: från »stämningsstycke», sorgmarsch, festmarsch, festpreludium etc. till svit, sonat, symfoni m. m. Särskilt vad de större formerna beträffar kan spåras ett starkt franskt inflytande: det är Widor, Guilmant och César Franck, som för många ha varit idealen. Den romantiska stilen har tagit sig uttryck i ett förhärskande av ackordfärgen, vilket vid återgivandet ytterligare förstärkts av orkestrala klangfärger. Den subjektiva läggningen spåras i innehållet, som vill hävda det egna jaget, som vill tolka de egna — tonsättarens — upplevelserna och sålunda har intet eller i varje fall ytterst ringa med den kyrkliga musikens sanna, d. ä. tjänande väsen att göra. »Ämnesvalet» var fritt, d. v. s. komponisten byggde upp sina verk över egna temata, som ofta voro både okyrkliga och oorgelmässiga och det är karaktäristiskt — och av vad som i det föregående sagts, förklarligt och förståeligt — att det musikaliska uttrycket för gemenskapsförhållandet i gudstjänsten, *koralen*, lämnades — på något undantag när — alldeles obeaktat i den orgelmusikaliska produktio-

¹ Återgiven i Tidskrift för Kyrkomusik, februarinumret.

nen. Jag nämnde ordet undantag, och här är platsen att nämna ett namn: Otto Olsson. För mer än 25 år sedan skrev han sin Fantasi över koralen: »Vi love dig, i store Gud!» (Sv. ps. 139) och den har sedan i nästan upphöjd ensamhet stått som ett ståtligt förebud till vad som ett kvartssekel senare komma skulle. Ävenså skrev Olsson i de stränga klassiska formerna preludium och fuga, vilka annars ytterligt sällan kommo till användning.

Det är numera ett faktum, att den romantiska musikens storartade men »känsliga» byggnad börjat knaka mycket betänkligt i sina fogar och massor av altererade ackord och känsliga septimor och annat vackert ha redan funnit sin död. Det blåser in en annan anda över den nutida musiken i allmänhet och även över vår orgelmusik av i dag. De bidragande faktorerna äro naturligtvis flera, men för orgelmusikens vidkommande är säkert *en* orsak den större förtrogenheten med de äldre klassikerna på området. Förr var det så — det kunna vi väl utan överdrift säga — att musikens historia för de flesta började med Haydn-Mozart-Beethoven, för några med Bach eller Händel, men vad som dessförinnan tilldragit sig, vad som före c:a 1700 skapats av musik, det var okänt, ansågs vara av förhistorisk art och utan betydelse för nutiden, allenast något för musikhistoriker att gräva i. Och dessa grävde också och grävde fram den ene okände komponisten efter den andre. Några orgelmusiker fingo väl något härav under sina ögon och upptäckte till sin förvåning, att de gamla noterna buro ett övermått av liv i sig. Någon eller några förläggare vågade ta den ekonomiska risken att låta trycka och ge ut denna »museala» musik och den började så småningom att spelas. Vad det led, nådde den även vårt land och nu få vi anledning att ånyo nämna namnet Otto Olsson. Han var en av de allra förste i vårt land, som satte namn sådana som Buxtehude, Pachelbel, Walther, Kerll etc. mera allmänt på sina orgelprogram.

Vad lärde oss dessa gamla mästare? Jo, detsamma som Bach kunde ha lärt, men det var väl hans geni, som bländade, så att det inte blev så i ögonen fallande som hos de äldre herrarna. De gåvo klarhet om vad som ligger i uttrycket: *orgelmässig orgelmusik*, de lärde, att på orgeln är den melodiska linjen det primära; ej homofoni utan polyfoni i den strängare utformning, som kontrapunktiken ger är orgelmusikens sanna uttryckssätt. Det klarnade också omkring begreppet: *kyrklig orgelmusik*: det var ett annat »ethos», som levde i denna musik än i romantikens och som man kände hörde samman med kyrkorummet, med dess valv, med dess helgd. I än högre grad blev detta fallet, när mästarna i sina korala verk, som småningom kommo i dagen, gåvo definition på vad som menas med: *gudstjänstlig orgelmusik*. Orgelmusikens rätta väsen är, som jag redan nämnt, tjänande: vid gudstjänsten skall den tillsammans med körmusiken vara en musikalisk motsvarighet till den prästerliga gärningen vid altaret och på predikstolen. Men musiken — hur hög och ädel den än är — behöver för att få prägel av gudstjänstmusik och gudstjänstligt brukbar musik, d. v. s. musik av sådan art att dess innebörd kan förstås av den gudstjänstfirande församlingen och musiken således kan för-

svara sin plats i gudstjänsten — den behöver på något sätt bindas vid Ordet: bibelns eller psalmbokens. I vokalmusiken låter sig detta utan svårighet göra: där lägges det i sångarens mun, men med orgelmusiken är det inte fullt så enkelt. Där får man gå en annan väg. Lutherdomen har gett församlingen som medel för aktivt deltagande i gudstjänsten den andliga visan. Dessa sångtexter spänna med sitt innehåll över hela den lutherske kristnes tankevärld; där finns det texter för alla tillfällen och för alla förhållanden. I musiken till dessa visor, koralmelodierna, finna vi den länk, som kan åstadkomma den nödvändiga föreningen mellan orgelmusiken och ordet. Koralmelodien, som är eller åtminstone borde vara känd, för texten i församlingens minne, den representerar alltså texten med dess innehåll, och musikens mening blir utan större svårighet klar, musiken blir gudstjänstligt brukbar. Koralmusiken är således den grund, på vilken orgelkomponisten har att bygga upp sina verk och *koraltbearbetningen i alla dess arter blir den givna formen för denna gudstjänstliga, denna liturgiska orgelmusik.*

Detta är den lärdom, som den gamla klassiska koralmusiken gett oss, en lärdom, för vilken vi icke kunna vara nog tacksamma. Att det nämligen nu göres bruk av denna kunskap även hos oss, det visar de allra senaste årens svenska orgelmusik, som nästan uteslutande rör sig på koraltbearbetningens område. De svenska orgelkomponisterna som slutit sig till denna riktning ha av sagt sig romantikens grannlåter och dess effektsökerier med ackordfärger och ackordmassor, de vilja inte ge sensation med sina verk. De stryka av »herremanteln» och kläda sig i »tjänaredräkten» och vilja i fromhetens »enfald och ödmjukhet» som de gamla mästarna ge utlopp för sin tjänande skaparförmåga och lust i första hand i korala verk av orgelmässig — d. v. s. lineär — och gudstjänstlig karaktär. Denna inställning är ju ännu mycket ny, det romantiska inflytandet är väl ännu ej fullt övervunnet och mycket barndoms ofullkomlighet och bristfullhet låder vid de gjorda försöken men trägen och trogen övning skall övervinna den större svårigheten och vi kunna hoppas mycket av tider, som komma.

Något ville jag även säga om UTÖVNINGEN, om förvaltandet av organistämberet i vårt land. Skötandet av en tjänst beror i hög grad av utbildningen och hos oss är numera Kungl. Musikkonservatorium i Stockholm det enda ställe, där den s. k. högre organistexamen kan avläggas. Ingen förnuftig människa ifrågasätter den stora vinst, som slopandet av den gamla »stiftsexamen» betyder men även det nuvarande tillståndet med anordningarna för den s. k. lägre examen är icke tillfredsställande. Att utbildningen vid Konservatoriet i Stockholm har stora förtjänster kan och skall icke förnekas, men skolningen har icke den grad av ensidighet i god mening, som den borde ha med tanke på att de organist-examinerade skola bli *kyrko-musiker* först och sist. Det tillagda ämnet liturgik är högst viktigt och omistligt, men mera tid skulle beredas åt den praktiska övningen för de gudstjänstliga uppgifterna. Utbildningen av organister och kantorer borde väl lämpligen ske vid några fasta kyrkomusikskolor i olika delar av landet — eller också ett efter större linjer lagt kyrkomusikaliskt institut — och där skulle i första hand vikt läg-

gas vid en praktisk liturgisk utbildning, naturligtvis utan att förden-skull den rent konstnärliga daningen försummas.

För övrigt är att säga, att det i vårt land ryms många trogna och kunniga utövare av det ädla organiskallet, det är mycken flit och idalitet, som lever i det tysta, men som är fullt ut lika värdefull som mycket av det som sker mera inför offentlighetens ögon. Kravet på kyrklig stil i förspelen till koralerna är numera på många håll en fullt erkänd sak och alltmera sällsynta bli de förr så vanliga »utgångsmarscherna» eller »styckena» efter gudstjänstens slut. Man är nu på de flesta håll ense om, att om det efter slutpsalmen följande orgelstycket skall kunna försvara sin plats och fylla sitt ändamål att avsluta gudstjänsten — och icke som tidigare spelas »efter gudstjänstens slut» — måste det organiskt foga sig till gudstjänsten vid ifrågavarande tillfälle. Ovedersägligen bäst är här en koralbearbetning, helst över en psalm från gudstjänsten, som kan sägas karaktärisera denna. Den planerade postludiesamling, som kommer att utgivas av Wajdemar Ahlén och Albert Runbäck och vars första del närmar sig sin fullbordan, kommer att upptaga postludier i form av koralbearbetningar till årets samtliga sön- och helgdagar. Urvalet har skett efter ovan antydda principer — därjämte även med tanke på användbarheten och kommer således att bli de organister till mycken hjälp, som sträva efter en organisk orgelavslutning av högmässogudstjänsten. Vidare kommer att av en erfaren hand, musikdirektör J. Assarssons, utgivas en innehållsdiger förteckning över för organisten lämplig litteratur, en handbok, vari orgelspelaren bl. a. kommer att kunna finna uppgift å pre- eller postludier eller bådadera till samtliga våra koraler. Värdet av en sådan hjälpredda för den för sin tjänst intresserade organisten ligger i öppen dag.

I växande utsträckning anordnas mer eller mindre regelbundet återkommande musikstunder och dylikt, dels med enbart orgelmusik, som t. ex. i Storkyrkan och St. Jakob i Stockholm eller under sommarmånaderna i Båstad, dels med inslag av orgel i programmet. Hand i hand med de märkbara strävandena att mer och mer lämna underhållningsprogrammets stadium och utforma musikstunderna till stramare hållna, rent kyrkligt betonade uppbyggelsestunder, efter mera fasta liturgiska linjer går strävan att låta endast haltfull orgelmusik vid sådana tillfällen komma »till tons». Vid samman-komster av olika slag har nästan alltid orgeln sin givna plats. Komponistnamnen från den äldre klassiska tiden bli allt vanligare på programmen, men ännu finns det begränsade möjligheter för styckenas stilriktiga utförande: dels saknas de nödvändiga orglarna av den nya typen, dels är ännu den spel- och registreringsteknik, som dessa saker fordra och som i många hänseenden ganska avsevärt skiljer sig från den traditionella, på det hela taget okänd. Av föregångsart i dessa stycken var musikstunden vid Lunds stifts Organist- och Kantorsförenings årsmöte i Båstad förra sommaren. Där fanns både erforderliga instrument och erforderlig spelare. — Av betydelse för utbredande av större kännedom om och större förståelse för orgelmusiken äro i många fall de tillfällen, då orgeltoner pr radio ha möjlighet att nå vida kretsar av åhörare. Mera regelbundet sändes sålunda orgelmusik från St. Jakob, Engel-

brekt och Gustaf Vasa i Stockholm, från Sundsvall, Göteborg, Maimö och andra ställen. Kvaliteten av det som utsändes skiftar, men därtill äro ofta de spelande organisterna utan skuld. Det är som bekant Radiotjänst, som i sista hand bestämmer vad som skall spelas.

Betrakta vi nu sammanfattande de tre faktorer, varav orgelkonsten beror: instrumentet, musiken och utövningen, så kunna vi inte gärna undgå att se den stora samhörigheten mellan de nutida strävandena på dessa tre områden. Orgeln vill bli fri från orkestralt profana klanger, för att på så sätt bättre kunna bli ett kyrkans instrument och samtidigt bli, vad den till sitt ursprungliga väsen är: ett instrument för polyfon musik. Därvid blir den det idealiska medlet att tolka den nya musiken, som återgår till det verkligt orgelmässiga i stilen: den kontrapunktiska linjeföringen, och som blir liturgiskt präglad därigenom att den bygger på den allmänna lutherska församlingsegendomen, koralen. Vi se även, hurusom organisterna alltmer vakna upp över sitt kalls höga ansvar och med verkligt allvar vilja försöka göra sig dugliga att fylla de stora krav som ställas på kunskap i facket. Men även vikten av den rätta inre inställningen till tjänsten, som ämbetet har rätt att fordra, blir allt mera uppenbar. Förvisso kunna vi därför, trots tidens stora oro, med glad tillförsikt se mot den svenska orgelkonstens framtid.

Carl E. Rosenquist.

Kyrklig konst.

Litteraturen under år 1934.

Förra årets kyrkliga konstilliteratur sådan den föreligger huvudsakligen i uppsatser i tidskrifter är icke särdeles rik och icke heller av särdeles märkligt slag.

Den äldsta kyrkokonsten i Skåne är behandlad av professor O. Rydbeck i uppsatsen »Ett nyfunnet 1000-tals kapital och nischkolonnen i Dalby heligkorskyrka» (i Lunds universitets historiska museum. Meddelanden 1933) samt i en avhandling, Italienskt inflytande på skånsk kyrkobyggnadskonst (Vitterhetsakademiens handlingar 000), som behandlar Lunds domkyrka, Ö. Herrestad, Mariakyrkan i Vä, Tryde dopfont m. m. Om Sverkersgårdens i Alvastra kyrka skriver antikvarien Erik Lundberg i Fornvännen h. l. Samme författare tillsammans med intendenten Bertil Waldén behandlar en romansk torngrupp i Närke (uppsatsen »Tornet i Gällersta och besläktade närkiska kyrktorn från romansk tid» i Saxons bok på 75-årsdagen). Professor Johnny Roosval har i Fornvännen fortsatt sin Revision av gottländska dateringar.

Kyrkominnen från yngre medeltid ha mera flitigt uppmärksamrats. Prof. Axel Romdahl har behandlat några problem i Upsala domkyrkas byggnadshistoria (Några iakttagelser i Upsala domkyrka, i Göteborgs